

FRÅN ONSALA TILL ALTONA

Den där Mary

1795 reste Mary Wollstonecraft runt i Skandinavien på jakt efter en skeppslast med försvunnet silver. Nästan 230 år senare ger sig Katarina Bjärvall ut på samma rutt. Men det som skulle bli ett vilsamt arbete blev två års grubblerier och ett svällande manus med tusen fotnoter.

av KATARINA BJÄRVALL illustration DENNIS ERIKSSON

kindt och mörkt i blickarna och den
 de studien av. Chans so de studien
 lundt en den studien lundt och den
 den de en av den lundt och den
 especially the study the. den
 John Owen and the
 under Depict Thors; and
 in America the den den
 in den den den den
 the Carib den den den
 the den den den den
 in den den den den den

Mary Wollstonecraft
 - engelsk författare,
 kvinnorrättsaktivist,
 feministisk filosof och
 upplysningsfilosof.

Stockholm den 6 november 2019, onsdag
Lunch med min förlagschef Pelle Andersson. Han har dubbelbokat sig och har en annan lunch efteråt, så det är bara jag som äter. Min förra bok – en granskande reportagebok – har flyttat hemifrån, så vad ska jag skriva nu? Jag har tre idéer: en lätt, en svår, och en i den än så länge okända genren sakpoesi.

Ta vilken du vill, säger Pelle och ser hungrigt på min fiskgryta.

Jag tänker på de oroligheter som härjade i mig inför publiceringen av den förra boken: Var den sann? Hade jag belägg? Hur förbannade skulle folk bli?

Då tar jag den lätta, säger jag.

En bok om Mary Wollstonecrafts resa i Skandinavien. Döda människor i skriftliga källor. Så vilsamt.

Fisksältra vintern 2020

För ett antal år sedan råkade jag läsa Mary Wollstonecrafts bok om resan till Skandinavien sommaren 1795, samtidigt som jag snubblade över något hon skrivit i ett annat sammanhang: »Konsten att resa är en gren inom tankekonsten.« Det slog mig att hennes resa illustrerade det, och mer: den visar också på konsten att känna, drömma och, kanske viktigast, fantisera.

Katarina Björvall – med huvudet fullt av Wollstonecraft.

FOTO: ANNA DRVNIK

Men journalist som jag är börjar jag inte med drömmar och fantasier utan med research. Och eftersom jag är historie-rookie måste jag gå metodiskt till väga: Vilket kommer först, renässansen eller romantiken, frihetstiden eller upplysningen?

Det första halvåret bara läser jag. Maffiga verk om svensk, norsk och dansk historia. Mary Wollstonecrafts alla utgivna brev. Den handfull biografier som finns om henne och ett par små skrifter som faktiskt getts ut om hennes resa och som klargör dess motiv: På uppdrag av sin dotters far sökte hon en försvunnen skeppslast med silver.

Dessutom läser jag förstås Mary Wollstonecrafts alla egna böcker, några av dem för andra eller tredje gången. I reseskildringen lyser en mening emot mig, liksom gulmarkerad: »Jag lutade mig mot ett spjut som stack hål på mitt hjärta.« Att denna geniala fritänkare, som än i dag beundras världen över, kunde vara ett sådant rö för sina egna känslor, det är ett mysterium värt att utforska.

Och en tanke att lyfta till en boktitel.

Fisksältra 22 mars 2020, söndag

Coronans tid. Jorden ryter ifrån mot mänskligheten: Lugna er. Och mänskligheten – som morskt trotsat klimatförändringarnas alla maningar till lugn – lyder faktiskt. Människorna är besynnerliga maskiner, som Mary skrev.

Onsala 6 juni 2020, lördag

När Mary Wollstonecraft steg iland den 26 juni 1795 var det på Onsalahalvön hon hamnade. Men exakt var? Det vill jag veta, så jag kör en gammal Skoda mot sydväst genom Sverige. Det känns som när jag var 21 år och stod med tummen ut över vägen mot Brindisi. Då hade jag en ryggfyll sprängfull med idéer och reslust, nu har jag en mobil späckad med tider, namn och avtalade besök.

Mitt första möte är med Jan Olsson, amatörhistoriker som leder guidningar

på Onsala. Vi stegar ut på Mönster, en av halvöns yttersta uddar där Mary kan ha landstigit tillsammans med dottern Fanny och barnjungfrun Marguerite som var med på resan.

En ljum försommarvind vädrar det gula fjolårsgräset.

Det luktar hav, säger jag.

Inte, säger Jan Olsson, hav luktar inget, det som luktar här är strand, rång. Land.

Vi letar efter ättlingar till styvmorsviolerna och smultronen som Mary och hennes dotter Fanny plockade sin första kväll i Skandinavien, men vi hittar dem inte.

Onsala den 7 juni 2020, söndag

Journalistiskt fotarbete: Bergsklättring för att hitta platsen där Mary kan ha stått och spanat ut mot havet, dörrknackning på hus som kan vara de där hon övernattade, tjuv för att få Vagnsmuseet öppnat så att jag kan se hur hon reste. Vid min sida har jag den 85-åriga Onsalapatrioten Florens Vidén som inte störs av några corona-rekommendationer utan bestämt kommenderar in mig i sin lilla bil. Men några styvmorsviolser ser vi inte.

Jag får tag på Olle Hydén, chef inom räddningstjänsten, fritidsfiskare och en gång i tiden amatörskådespelare i ett litet stycke om Marys landstigning på Onsala. Hans exfru har en teori om var den skedde, så efter jobbet erbjuder han sig att köra mig i sin motorbåt längst ut på Skalla udde.

Det är stilla. Vi gör fast båten vid en klippa, varm som en människorygg. En gulspurv visslar sin räkneramsa, en strandskata lyfter och västergöken gal.

Och där är de ju, violerna, små klickar av lila och smörgult i det gröna.

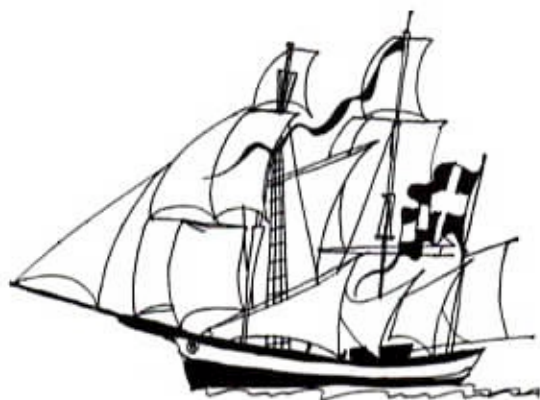
Man brukar kunna plocka smultron här också, säger Olle Hydén.

Det avgör saken för mig: Här var det. Sannolikt.

Kviström 10 juni 2020, onsdag

Det är nästan midnatt. Jag är den första gästen på minst sjuttio år som bor här,

MARY WOLLSTONECRAFT OCH HENNES SKANDINAVISKA RESA

- Den engelska författaren och filosofen Mary Wollstonecraft (1759–1797) är mest känd för sin bok *Till försvar för kvinnans rättigheter*, men hon har också skrivit om mänskliga rättigheter ur bredare perspektiv och om pedagogik och barnuppfostran.
- Några år i början av 1790-talet, under den franska revolutionens våldsammaste skede, bodde hon i Paris och skrev en bok om revolutionen. Det var i Paris hon träffade sin älskare, amerikanen Gilbert Imlay, och fick dottern Fanny med honom.
- Sommaren 1795 tillbringade Mary Wollstonecraft i Skandinavien, på jakt efter en skeppslast med silver som Imlay förlorat. Med på resan fanns den 1-åriga Fanny och barnjungfrun Marguerite. De steg i land på Önsalahalvön söder om Göteborg och tog sig sedan upp genom Bohuslän, innan Mary ensam fortsatte över till Norge och reste runt på sydkusten i sex veckor. Sedan återvände hon till Sverige och återförenades med Fanny och Marguerite i Göteborg. Sällskapet fortsatte till Köpenhamn och så ner genom Danmark till Altona, då Danmarks sydligaste stad, i dag en del av Hamburg.
- Efter resan gav Mary Wollstonecraft ut reseskildringen *Brev skrivna under en kort vistelse i Sverige, Norge och Danmark*. Boken charmade hennes författarkollega William Godwin så pass att han förälskade sig i henne. De blev ett par och fick en dotter som fick sin mors namn och som i tjugooårsåldern, som Mary Shelley, skulle komma att skriva boken *Frankenstein*. Men det fick hennes mor aldrig uppleva, hon drabbades efter förlossningen av barnsängsfeber och dog i september 1797.

Kviströms gästgiveri: »Det är nästan midnatt. Jag är den första gästen på minst sjuttio år som bor här, på samma värdshus där Mary sov en natt år 1795.«

på samma värdshus där Mary sov en natt år 1795. Tidigare i kväll var jag nere vid älven. Trafiken låg på från infarten till Munkedal men mellan bilarna sorlade älven. En laxfiskare klagade över den svaga strömmen.

Jag plöjde genom lärhöga snår av mid-sommarblomster, smörblomma, rödblåra och humle fram till en liten strand. Där steg jag i. Stenarna på botten var gyllenbruna och vattnet försommarmarkalt. I fåran ute i älvens mitt var strömmen ändå strid, så fort jag lyfte fötterna fördes jag iväg.

Av samma vatten som Mary sköljde av sig i. Men man stiger förstås aldrig ner två gånger i samma flod, och särskilt inte om man är två olika personer på flera hundra års avstånd från varandra.

Larvik-Tønsberg, Norge, 24 augusti 2020, måndag

Det har gått en sommar. Jag har läst och skrivit, men nu är jag tillbaka i Marys spår. I Norge.

Att köra från Larvik till Tønsberg tar en halvtimme längs E18, men jag styr

undan från motorvägen och tar väg 303 närmast havet. Ungefär den sträcka Mary färdades. En slingrig liten landsväg utan mittlinje, ett utkastat band över landskapets vågor med maxhastighet 40 inne i samhällena och 60 däremellan.

Mary hade en metod för att avcivilisera det landskap som omgav henne, något hon ägnade sig åt på en gård i Norge: »Medan jag betraktade det hela, återställde jag inom mig platsen i dess naturliga skick genom att förläna det samma karaktär som det omgivande landskapet.«

Det är en lek också jag har lekt, även långt innan jag läste att Mary gjorde det, och nu gör jag det igen: Bort med gränad asfalt, vita kantstreck och lodräta sprängbranter där vägen forcerat sig genom bergets kam. Fram i stället med mjuka bergsknallar och snirklande hjulspår med en grönskande remsa mellan sig där maskrosor och smörblommor böjer sig vigt för vagnens underrede.

Bort med vägskyttar och lampstolpar och elledning, fram med bokträd och lövlundar och krumma tallar. Bort

med busshållplatser och handelsområden, fram med fårscockar och små magra kossor. Bort med vita villor och sommarstugor med carports, fram med omålade småstugor och vinda lagårdar.

Bort med vidsträckta majsält, bruntorkade rapsarealer och vita ensillagekapslar som tandrader mot horisonten, fram med hövolmar och små löktegar med skörden på tork och nästan överblommade rallarroser som spritsar rosa och vitt i diken.

Bort med mig, fram med Mary.

Tønsberg, Norge, 25 augusti 2020, tisdag

Byfogdens residens är borta sedan länge, men medan säsongens sena turister flödar in och ut ur butikerna på Storgaten sitter 84-åriga Wollstonecraft-guiden Ursula Houge och jag en stund på en bänk mitt emot det hus som ersatt byggnaden.

Tänk dig, säger hon, hur Tønsbergs ökända klientel kom lommande på eftermiddagen med ved till kaminerna i arresten, allt för att försäkra sig om att inte behöva frysa om de skulle hamna där till natten.

Jo. Sommarvärmen gör att det tar en stund innan scenen kommer till liv, men sedan ser jag dem, fångarna som byfogden var tvungen att ta hand om, i stället för att jaga den person som Mary misstänkte hade stulit silvret hon var på jakt efter. Och jag ser henne besviken vandra bort längs gatan i myllret av turister.

Risør, Norge, 27 augusti 2020, torsdag

Risør kallar sig »den hvite by« och jag undrar hur det låter för de tre personer med afrikansk bakgrund som väntar på bussen nära kajplatsen där jag går av färjan.

Att döma av målningar från tiden var de flesta hus i Risør vitmålade redan vid Marys besök. I dag verkar varenda bräddvägg så fett och tjockt nystruken att man är rädd att få färg på sig i de trånga gränderna.

Fast på ett hus hänger den vita färgen i flagor och i trädgården rostar stora syraväxter. Det känns som ett andrum.

Det finns svenska byar där det faluröda ger mig andnöd. Hur kan ett helt land vilja måla sina hus enhetligt

i en färg som ser ut som blod på väg att levräs? Är det för att visa enad front, stänga ute? Varför har jag själv ett rött hus? Jag kan inte låta bli att undra.

Fisksätra, hösten 2020

Jag tänker på Marguerite, jungfrun som tog hand om Marys dotter Fanny på resan, och försöker hitta fram till henne för att bereda henne plats jämsides med Mary. Marguerite och Mary, tjänstefolk och herrskap, det mest laddade litterära parförhållandet, ständigt återkommande, från Samuel Richardsons *Pamela* och Strindbergs *Fröken Julie* till Kazuo Ishiguros *Äterstoden av dagen* och Astrid Lindgrens *Emil i Lönneberga*. Liksom förstås otaliga skräckfilmer om djävulska barnflickor.

Det är något som händer när människor av olika klass ska leva under samma tak. Maktrelationer går i dagen och kan rubbas.

Jag mejlar franska arkiv, men Marguerites efternamn Fournée är vanligt, så utan en uppgift om var hon är född finns det inget att hämta – spåren är igenso-pade, så som de ofta är efter personer

»En oro kommer över mig. Är det verkligen en fackbok jag skriver?«

med en fattigare bakgrund. Om jag ska skriva sant kan jag inte ge henne mer än en biroll.

Stockholm, 20 april 2021, tisdag

Den norske historikern Gunnar Molden har fördjupat sig i Marys resa i Norge. I de dokument han har delat med sig av – personakter i ärendet, vittnesprotokoll och brev – finns många detaljerade uppgifter. Så pass detaljerade att Marys och andras röster kommer till tals i mitt huvud.

Vad är det min fantasi håller på att ställa till med? I mitt manus har jag nu över tusen fotnoter, häftstift som nitar fast orden vid den historiska verkligheten, men samtidigt lever materialet sitt

eget liv. Människorna som nämns i det jag läser och som syns på porträtten jag hittar blinkar till och rör sig.

Sannolikt gjorde hon så, sannolikt sa han si – men att det är sant går inte att belägga. En oro kommer över mig. Är det verkligen en fackbok jag skriver?

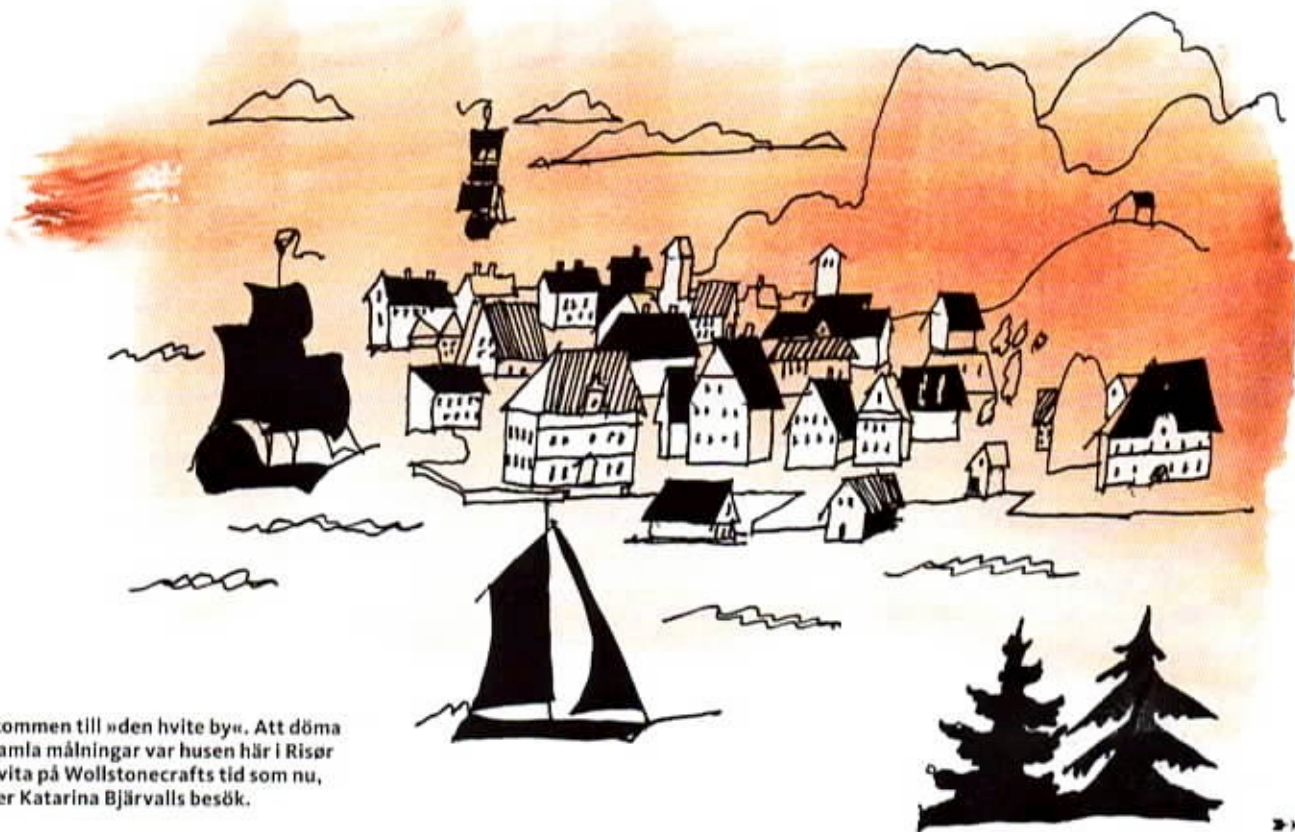
Under en paus från läsningen på Kungliga biblioteket går jag ut i vårsolen för att äta lunch med en författarkollega. Jag frågar honom: Kan man använda sin fantasi för att hitta en sann berättelse?

Nej, då får du skriva en roman, säger han.

Fisksätra, 7 maj 2021, fredag

Jag kommer på hur boken ska sluta. Det känns som att ha simmat länge under

Välkommen till »den hvite by». Att döma av gamla målningar var husen här i Risør lika vita på Wollstonecrafts tid som nu, under Katarina Bjärvals besök.

vatten och så närma sig ytan, lungorna spränger och ljuset glittrar allt starkare, och så bryter jag igenom och klunkar i mig luft. Och jag skriver slutet, tjuvskriver i förväg, det är egentligen en bra bit kvar. Men nu har jag hakat fast en krok med en lina i bergstoppen och kan dra mig dit.

Fisksätra, 25 augusti 2021, onsdag

Vissa nätter gränsar min vända till ångest. Jag vaknar och lägger till ytterligare fakta för att säkra mitt bygge, men nästa natt stiger jag upp igen och skriver in fragment som det inte finns belägg för. Var det den här boken som skulle vara vilsam?

Mary kan ha brottats med liknande grubbligheter. Formen för hennes rese-skildring är nog uttänkt. Hon väljer till exempel ett personligt tonfall med ett tydligt jag – om det fungerar eller inte kan bara läsarna bedöma, skriver hon: »Jag ger dem lov att slå igen boken, om de inte önskar att bli närmare bekanta med mig.»

I texten varvar hon sedan intryck från resan med närmast encyklopediska partier om till exempel norsk rättskipning och hon ger politiska analyser som borrar sig allt djupare, och samtidigt blir alltmer allmängiltiga, i takt med att hon tillryggalägger veckor och mil.

Och till detta kommer inslag av fantasi, som när hon ser stugorna runt Strömstad översnöade i juli och tre silverlejon väckas till liv framför hennes ögon på Rosenborgs slott i Köpenhamn.

Jag är journalist. I den rollen måste man ha god fantasi för att kunna föreställa sig och avslöja omständigheter bortom de kända, som korruption hos makthavare. Och såväl journalistik som fackboksförfattande går ut på att mejsla ner verkligheten till en form som går att ta på. Men att välja ut det användbara ur ett material och förkasta resten är en sak, att lägga till något som inte finns hos källorna är något helt annat – och etiskt oacceptabelt.

Egentligen. Men.

Det finns sanningar bortom de bevisbara. Sanningar som kan avtäckas om läsaren känner eller tänker det som beläggen – om de vore tillgängliga – hade kunnat få läsaren att känna och tänka. Det är den sortens sanningar som skönlitteraturen arbetar med, men de ingår även i en

»Vissa nätter gränsar min vända till ångest. Var det den här boken som skulle vara vilsam?«

fackboksförfattares jobb. Då gäller det att behärska sannolikhetslära. Att våga det troliga mot det otroliga, dra slutsatser om rimligheter och ta ansvar för dessa slutsatser genom att gestalta dem i form av sannolika sanningar. Sanningar bortom allt rimligt tvivel, för att låna en term från juridiken. Och så markera för läsaren att nu rör sig berättelsen på mindre säker mark: troligen, möjligen, kanske och förmodligen, av allt att döma och så måste det vara.

Falkenberg, 5 september 2021, söndag

Jag är på spåret igen, promenerar runt i Falkenberg, enligt Mary »en inte oäven liten stad«. Hembygdsföreningens ordförande Siv Qvarfordh snor härs och tvärs över kullerstensgatorna.

Utanför en låg rödmålad stuga intill Ån Ätran böjer hon sig ner mot dörrens nyckelhål: Lukta! Ja, det doftar som delikatessdisken i en bättre mataffär, rökt lax. Trots att den sista fisken röktes här för över femtio år sedan.

Luktade det rökt lax när Mary var här också?

Troligen, säger Siv Qvarfordh.

Köpenhamn, 7 september 2021, tisdag

En brittsommarmorgon promenerar jag genom Köpenhamn till Den Sorte Diamant, ädelstenen i svart granit som rymmer Rigsarkivet, Det Kongelige Bibliotek och en rad andra verksamheter kopplade till det danska kulturarvet.

I magasin utspridda runt om i staden förvaras många spaltmil skrift i olika former. Papper helt enkelt; lump, sågspån och bin-

demedel, med tryckta eller handskrivna bokstäver som gör dem ovärderliga.

De av Rigsarkivets brev som rör Mary Wollstonecraft finns digitaliserade, så jag har sett dem, försökt läsa dem, gett upp och fått dem tolkade av en släktforskar som sitter uppe på nätterna och översätter 1700-talshandstil åt okunniga journalister. Men det räcker inte. Därför har jag skrivit till Rigsarkivet och bett att få se breven i verkligheten. Coronan begränsar fortfarande tillträdet, men efter några turer har min begäran beviljats.

Jag får en kartong i brun wellpapp och dirigeras till studieplats 35. Morgonsolen flödar in genom det ljusschakt som klyver byggnaden. I lådan ligger en mapp med en bunt brev, 14 stycken, de flesta i stort folioformat och vikta en gång på mitten. Tunna spröda papper i olika nyanser av beige. Snusbrunt blåck.

På svenska Kungliga biblioteket i

Stockholm krävs det handskar för att hantera sådant här, men danskarna är ju så lättsamma av sig, tänker jag och minns genast vad Mary har sagt: att tänka i termer av nationalkaraktärer är ociviliserat.

Där har vi hennes brev. Jag känner igen hennes flödande, slängiga handstil, som jag gjorde med mina kompisars förr i tiden när vi brevväxlade.

Varsamt vecklar jag ut arket. Pappret är välbehållet och inte grånat i kanten som några av de andra breven i mappen. På första sidan har bläcket sipprat tunt men sedan verkar det ha runnit till i pennan så att det på några ställen slår igenom pappret. På den sista sidan har flödet varit ymnigt, särskilt i underskriften. De båda l:en i Wollstonecraft bildar nästan plumpar.

Marys brev – en veritabel guldgruva.

FLER ENSAM-RESENÄRER

Resedagbok i Grekland

av Karin Boye

Livet i gamla världen

av Fredrika Bremer

Främling på tåg

av Jenny Diski

Västerut i natten

av Beryl Markham

När jag upptäckte Amerika

av Dea Trier Mørch

Amerikanskt

av Ester Blenda Nordström

Assasinernas dalar och andra persiska färder

av Freya Stark

Från Seine, Rhen och Ruhr

av Elin Wägnér

Hamnen i Altona: »Jag känner hur Mary står här, lutad inte mot spjutet utan mot stängslet intill mig.«

Arkets fyra sidor är fullskrivna ända ut i marginalerna. Bara på sista sidan finns några centimeter luft under namnteckningen.

Det är slående med vilket flyt hon har skrivit. En del meningar är närmare en halv sida långa, men mycket välformulerade. Gjorde hon en kladd först? Kanske inte ändå, för det finns några korrigeringar: en överstrykning och några enstaka ord som skrivits till i efterhand. Det tolkar jag som att hon har skrivit allt i ett svep i ett tillstånd av *flow*.

Och innehållet? Ja, för den som känner till undertexten är brevet ett destillat av allt som utspelades kring och inom Mary Wollstonecraft under åren 1794 och 1795. Brevet är på så vis ett eget stycke litteratur, en novell.

Jag blundar och drar med handen över sidorna för att känna om något finns kvar av hennes händers kraftfält. Ett DNA-spår? Eller kan jag rent av förnimma hennes puls när jag lägger fingret mot hennes namnteckning? Nej, men möjligt-

vis känner jag som om min luftstrupe blir en liten aning trängre. Skulle arkivarien säga något till mig är det inte säkert att jag skulle svara med helt stabil röst.

Men så var det redan innan jag rörde brevet, innan jag kom till Köpenhamn. Jag märkte det i förra veckan när jag berättade om mitt arbete för en vän, att min röst liksom förtunnades när jag beskrev slutet på Marys resa. Då när hon står lutad mot ett spjut.

Altona, Hamburg, 12 september 2021, söndag

I södra Altona, på höjderna över Elbe, finns det många gatstumpar med utsikt över floden. De sista dagarna under sin resa, innan hon och Fanny och Marguerite steg på skeppet till Dover, satt Mary här och såg ut över flodens slingriga bredd och ut över den andra flodbanken där kor och hästar betade. Idylliskt ja, men luften var skämd av stanken från en limfabrik.

Nu står jag här, vid ett stängsel över en trappa som leder ner till de maga-

sinsbyggnader som kantar kajkanten. Floden är nedtonad, blyertsgrå. Över den ligger ett mörknande lock av tung himmel, men med ett lysande gult stråk längs den långa horisonten. I silhuett står på flodens andra sida en skog av röda containerkranar, kanske femtio meter höga över manken och det dubbla när de reser sig. Och nedanför dem hundratals, om inte tusentals, containrar som legobitar i ett barns bygge, ärtgröna, brandgula, blåbärsblå.

Jag känner hur Mary står här, lutad inte mot spjutet utan mot stängslet intill mig, och jag hör hennes röst stiga upp från en sida i hennes bok:

»Allt måste ge vika för handelns krav: profit och profit är det enda man tänker på.«

Och då vill hon bara tillbaka till London.

KATARINA BJÄRVALL är journalist och författare. I april 2022 utkommer *Lutad mot ett spjut* på Ordfront förlag.

FÖR DIG SOM VILL VETA MER

Vilka friheter får en fackboks-författare ta sig? Här är tre artiklar i ämnet från vilaser.se:

• **Hur jag skrev *Poltava*** av Peter Englund

• ***Sanning eller konka?*** av Henrik Berggren

• ***När Karin Boye bytte stil*** av Karin Johannisson